

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Дмитро Гордієнко

MAGISTRA VITAE:

**Вілл Дюрант та Аріель Дюрант. Уроки історії.
Огляд історії людства як продукту людського досвіду /
Пер. з англ. Г. Пшеничної. Харків: Віват, 2022. 176 с. –
(Серія «Історія та політика»).**

DOI: 10.58407/litopis.230114

© Д. Гордієнко, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2313-9019>

Події останніх десятиліть української історії час від часу актуалізують інтерес українців до власного минулого, власної історії. Гострота питання зокрема проявляється в тому, що історію то уводять до кола обов'язкових дисциплін вищої школи (за міністра освіти Івана Вакарчука), то вилучають (за Сергія Квіта). «Історичний аргумент» став одним із базових для російської пропаганди – обґрунтування війни проти України. Тим самим у суспільній свідомості історія повертає собі визначену Цицероном роль *вчительки життя*: *Historia Magistra Vitae est* (Сіс. Cicero, *De Oratore*, II, 36). Попри системну кризу української соціогуманітаристики, особливо загострену в останні роки, українські історики продовжують «задовольняти попит» конкретно-історичними дослідженнями, зокрема перекладними, натомість оригінальних праць теоретичного характеру явно бракує.

Переклад праці американських істориків – подружжя Вілла та Аріель Дюрантів – «Уроки історії» частково й покликаний заповнити поле теоретичної думки та спонукати українських істориків до власних рефлексій на національному матеріалі. На сьогодні українські історики не беруться за подібні теми, чи то через брак масштабніших ідей, чи то зі страху бути звинуваченими в якомусь «непрофесіоналізмі», критерієм якого й досі *de facto* залишається вульгарна «марксистсько-ленінська» методологія.

Для Вілла та Аріель Дюрантів історія не є класичною наукою – це ціла індустрія, мистецтво та філософія: «індустрія, бо передбачає пошук фактів; мистецтво, тому що створює сповнений сенсу порядок у хаосі матеріалів; нарешті, філософія, бо шукає перспективи та просвітлення» (с. 10). Однак варто зазначити, що в західній класифікації немає «точних» наук. Історія ж належить до «Arts» («Мистецтва») за античною традицією, і зовсім не протиставленням «Science».

Автори погоджуються з тезою про повторюваність історії, «однак лише загалом, приблизно», адже «ми не можемо бути впевнені в тому, що майбутнє точно повторюватиме минуле. Кожен рік – це окрема пригода» (с. 138, 140). «Нації помирають – цивілізації ні» – один із головних висновків Вілла та Аріель Дюрантів. Наприклад, грецька цивілізація не померла, а з падінням Греції здобула нове життя. «Сьогодні Гомер має більше читачів, ніж свого часу в себе на батьківщині», а «твори грецьких поетів та філософів містять усі світові бібліотеки» (с. 149). Окремі народи виживають завдяки культурі – набору звичок, цінностей, традицій. Українець доти залишається українцем, доки він пам'ятає свою мову, історію та культуру, ідентифікує себе з ними, незалежно від фактичного місця перебування на планеті Земля. Отже, шлях до безсмертя лежить у площині культури, а не економіки чи військової могутності, хоча без них і не можливий культурний поступ, зокрема, війна потужно стимулює розвиток наук та технологій. Культура потребує безперервної передачі знань та традицій: «якщо процес передачі обірветься бодай на сто років, така цивілізація буде приречена на смерть» (с. 162). Натомість українська наука, освіта й культура на сьогодні стоять перед загрозою «розриву поколінь». Чи не тому упродовж останніх тридцяти років культура в Україні фінансується за залишковим принципом? Чи не є це найбільшою «гібридною війною» проти України – війною зовнішньою та внутрішньою?!

Книга складається з окремих тринадцяти есеїв, виокремлених за дискусійними питаннями. Перші два есеї актуалізують питання взаємозв'язку історії та природи. «Історія людства в масштабах космосу – не більше ніж коротка мить, і в цьому полягає її перший урок: вона навчає нас скромності» (с. 12). У земних масштабах автори розвивають тезу Монтеस्क'є про вплив природних, кліматичних та географічних чинників на історію людства, надаючи їй динаміки. Вони також враховують технічний прогрес людства, що нівелює географічні чинники, і дає змогу Ізраїлю творити культуру «попри тисячі природних перешкод» (с. 17). Відтак автори виводять наступний «урок історії»: «життя – це конкуренція», і не лише економічна, а й соціальна, біологічна тощо, така, що «супроводжує всі аспекти нашого існування» (с. 19). Звідси випливає й інший історичний урок: «життя – це вибір». Автори заперечують один з базових принципів лібералізму, стверджуючи, що «ми не народжуємося ані вільними, ані рівними», а розвиток цивілізації веде до поглиблення нерівності. Будь-які винаходи та відкриття призводять «до посилення сильних та послаблення слабких». На думку Вілла та Аріель Дюрантів, «рівність та свобода – це непримиренні вороги, і перемога одного несе в собі загибель іншого». Це випливає з людської природи: «Тільки та людина, чий економічні можливості нижчі за середні, прагне рівності; ті ж, хто усвідомлює перевагу своїх можливостей, мріють про свободу» (с. 22, 23). Відтак конкурентним є лише те суспільство, що забезпечує «умовну рівність» – рівність перед законом та рівність у доступі до освіти. Тому третій «біологічний урок» історії зводиться до народжуваності, що є «необхідною умовою життя». Різна народжуваність не лише в країнах, а й окремих групах у межах окремої країни, здатна не лише змінити етнічну карту планети, а й «витіснити плоди протестантської Реформації та французького Просвітництва» (с. 29).

Попри величезний «історичний досвід», людська природа лишилася тією самою, що й тисячі років тому. В чому відбуваються зміни, так це в соціальній поведінці та моралі. Історію творять індивіди, за влучним виразом авторів, «історія загалом є не що інше, як конфлікт меншин; більшість же аплодує переможцеві та надає людський матеріал, необхідний для чергового соціального експерименту» (с. 48). Оригінально автори оцінюють релігію («віру в надприродне») як необхідний і дуже корисний інститут суспільства: «із занепадом релігії посилюються позиції комунізму» (с. 61). У розмежуванні держави та теології автори вбачають черговий соціальний експеримент. Однак висновок цілком оптимістичний. Він сформульований у наступному «уроці історії»: «релігія має багато життів і звичку воскресати» (с. 71) і навіть уряди секуляризованих держав змушені шукати компромісу з релігією, оскільки «нині історії невідомі приклади суспільства, де моральність успішно підтримувалася б без допомоги релігії» (с. 74). Цей висновок спростовує думки скептиків та нігілістів у розумінні значення для української державності здобуття Томосу для Православної Церкви України.

Найбільший же «блок» складають есеї з осмислення соціальних уроків історії. І тут той само висновок, що історію творить здібна меншість, яка виокремлюється завдяки власним талантам і наполегливості. Деспотизм уповільнює зростання добробуту, а демократія – прискорює. Запобігати соціальному антагонізму, накопиченню надмірних багатств в одних руках при зубожінні основної маси населення можна в мирний, законодавчий спосіб, або ж у насильницький, революційний, після якого бідність поширюється ще більше. Тому автори є противниками радикальних змін: «консерватор, який щодуху опирається змінам, не менш, а можливо, і більш цінний, ніж радикал, який ці зміни висуває, адже коріння має значно більше значення для дерева, ніж нова підщепа» (с. 49). Патріотичні громадяни, здатні й готові воювати за свою землю, походять із селянського середнього класу, з фермерських господарств – з консервативного за своєю суттю середовища. Ослаблення та падіння Риму відбулося, коли на зміну рекрутам із вільних селян до війська «прийшли раби – покірні робітники величезних ферм, що працювали на благо одного чи кількох хазяїв» (с. 79). Соціальною основою американської демократії та могутності стали вільні люди, які володіли землею, отже, «мали економічне підґрунтя для здобуття політичної свободи» (с. 120). Натомість в Україні на сьогодні фактично знищується традиційне, «фермерське» господарство на користь латифундій – політика, яку проголосив свого часу Президент Кучма...

Як американці, автори є апологетами демократії, що «спричинила менше зла та більше добра, ніж будь-яка інша форма правління» (с. 123). Зазвичай роль більшості зводиться до скидання правлячої меншості, щоб на її місце посадити іншу, а дбаючи про незалежність індивіда, демократія забуває про інтелект: «не варто садовити невігластво на трон лише тому, що воно таке поширене» (с. 122). Некомпетентність лідерів призводить до внутрішньої роз'єднаності та ворожнечі, а зовнішня агресія може покласти край державі чи навіть цивілізації. Однак забезпечення рівності освітніх можливостей переважає недоліки й дає демократії право на існування. При цьому «в освіті слід убачати не болочий процес нако-

пичення фактів і дат, не тільки необхідну підготовку людини до самостійного заробітку, але й передачу нашої інтелектуальної, моральної, технічної й естетичної спадщини в якомога більшому обсязі максимальній кількості людей» (с. 161), в чому й полягає весь прогрес цивілізації та найважливіший урок історії.

Безумовно, висновки Вілла та Аріель Дюрантів є суто суб'єктивними, однак це висновки авторів одинадцятитомної «Історії цивілізації» (1935–1975), лауреатів Пулітцерівської премії (1968) та Президентської медалі Свободи (1977) і вже тому варті уваги. Власне, задум книги «Уроки історії» (1968 р.) і виник під час роботи авторів над новим видання «Історії цивілізації», в ході якої «зібралось чимало нотаток і коментарів, які могли б пояснити сучасний стан речей та можливий розвиток подій в майбутньому, природу людини і те, чим керуються у своїх діях держави» (с. 5). Зрештою, це й спроба пояснити самим собі – історикам – значущість чи користь своєї праці, окрім власного інтересу та цікавості.

Дата подання: 16 січня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 лютого 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гордієнко, Д. Рецензія : *Magistra Vitae*: Вілл Дюрант та Аріель Дюрант. Уроки історії. Огляд історії людства як продукту людського досвіду / Переклад з англійської Г. Пшеничної. Харків: Віват, 2022. 176 с. – (Серія «Історія та політика»). *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 120–122. DOI: 10.58407/litopis.230114.

Цитування за стандартом APA

Hordiienko, D. (2023). *Retsenziia : Magistra Vitae: Vill Diurant ta Ariel Diurant. Uroky istorii. Ohliad istorii liudstva yak produktu liudskoho dosvidu / Per. z anhl. H. Pshenychnoi. Kharkiv: Vivat, 2022. 176 s. – (Seriia «Istoriia ta polityka»)* [Review : *Magistra Vitae: Will Durant and Ariel Durant. History lessons. Overview of the history of humanity as a product of human experience / Translated from English by H. Pshenychna. Kharkiv: Vivat, 2022. 176 p. – (Series "History and Politics")*]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 120–122. DOI: 10.58407/litopis.230114.

